

PAPA GRIGORE AL XI-LEA ȘI REVENDICAREA FISCALĂ A TERITORIULUI TEUTON AL ȚĂRII BĂRSEI LA 1373

Șerban Turcuș *

Abstract: *The study analyses a request of Pope Gregory XI related to the financial revenues of the Papacy payable by the Teutonic Order for its property in Transylvania. Only that the request is from 1373, while the order was banished from Transylvania in 1225. The study answers the question: why is claimed a property confiscated 150 years ago? The answer is that the Holy See has never recognized the confiscation of the Teutonic property, as the documents show over the time and the fiscal needs of Pope Gregory XI in 1373 are for supporting a new crusade. In the context is remembered the great inquiry from 1373 for the census of all properties of the Hospitaller Knights intended to provide financial benefits for the crusade. The study concludes that the Holy See has not legally and patrimonially abandoned the Teutonic property in Transylvania.*

Keywords: Holy See, Teutonic Order, Transylvania, Hospitaller Knights.

Una dintre temele curente ale istoriografiei românești în perioada ei de construcție instituțională de la sfârșitul secolului al XIX-lea și prima treime din secolul XX a fost cruciada, în declinul ei marcat la sfârșitul secolului al XIV-lea și de-a lungul secolului al XV-lea. Cunoscută sub denumirea convențională de „cruciada târzie”, instituția cruciadei era studiată în contextul menționat ca parte a efortului antiotoman românesc și mai deloc ca parte a unui întreg ce are izvorul de jurisdicție și de inspirație la Roma. Nu există cruciadă fără Roma și salturile topice ale acesteia (fie Rieti, Viterbo, Anagni sau, de-a lungul secolului al XIV-lea, Avignon), și fără convocarea Pontifului roman, acest ultim aspect fiind de multe ori trecut în surdină de istoriografia cu caracter militant.

Cruciada târzie, așa cum se străduiește să afirme să acrediteze de circa o jumătate de secol o întregă cohortă de specialiști de primă mână din istoriografia occidentală, nu corespunde decât parțial interpretării clasice românești sau, mai bine zis, ceea ce pentru noi ca istorici români ar fi cruciada târzie, pentru istoricii ce au despuiat kilometri liniari de arhivă pe tema cruciadei este cruciada foarte târzie¹,

* Conf. univ. dr., Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca; e-mail: serbanturcus@yahoo.it

¹ Exegeții cruciadelor enumeră anumite precedente juridice care au afectat constituția inițială a cruciadei: sinodul provincial din Compostela din 1124 care a acordat partizanilor *tregua Dei* și *pax Dei* aceeași indulgență de care se bucurau „pelerinii în drum spre Ierusalim”; în 1135 indulgența creată de Urban al II-lea este acordată celor care luptau împotriva regelui Siciliei, Ruggero II, și antipapei Anaclet, reacordată în 1197 împotriva regelui Leon-ului; decizia promulgată în noiembrie 1199 de Inocențiu al III-lea împotriva lui Markwald von Annweiler, seneșal al Imperiului și regent al Siciliei. Michel Villey, *La croisade. Essai sur la formation d'une théorie juridique*, Paris, J. Vrin, 1942, p. 236-237.

deviantă și deviată. În accepțiunea instituției cruciadei, tot ceea ce este succesiv cruciadei a IV-a² și Conciliului Lateran IV este cruciadă târzie, în sensul în care fiind pierdut entuziasmul inițial, sedentarizate forme de putere publică occidentală în Țara Sfântă și definit mecanismul cruciat ca forță permanentă, și nu ocazională, prin sentințe de drept și extindere europeană, nu mai suntem în fața unei excepționalități ce cuantifică misticismul armat și pelerin al potențialilor cruciați, ci în fața unui mecanism bine pus la punct cu variantă transmarină și cismarină. Acesta, strâns în pumnul instituțional al Sfântului Scaun, devine raționalizat, planificat și îndreptat în mod egal împotriva păgânilor și creștinilor care nu manifestă obediență față de Biserica Romană. Lovitura de grație pentru cruciada clasică, pe care în mod simplist și didactic o numărăm până la cea de-a noua unitate, a constituit-o cruciada politică care a alterat ADN-ul cruciat inițial. Să amintim aici că ultima bulă de cruciadă datează din anul 1776, iar o structură birocratică latentă ce se ocupa în Curia Romană cu evaluarea potențialelor exhortații cu caracter cruciat numită *Gabinetto della Crociata* a fost închisă de Sfântul Scaun de-abia în 1917.

Episodul teuton din Țara Bârsei, ale cărui prime evidențe documentare provin din anul 1211, este încadrabil în imediata deteriorare a semnificației primordiale a cruciadei³ și a multiplelor ei mutații⁴. Inclusiv destinația cismarină a teutonilor în sudul Transilvaniei este o derivație ce nu face parte din intimitatea cruciadei clasice, demonstrând pluralitatea direcțiilor pe care Roma lui Inocențiu al III-lea le solicită noilor unități cruciate permanente, ordinele de monahi cavaleri.

Desfășurarea evenimentelor ce marchează prezența meteorică a teutonilor în Transilvania meridională este abundent cunoscută și nu interesează prezenta cercetare. În această intervenție suntem determinați să evidențiem anumite elemente care apar în directă și nemediată corelație cu episodul teuton din Transilvania, la 148 de ani de la plecarea ordinului de monahi-cavaleri din Transilvania. În respectiva speță avem de-a face cu un interesant document din 11 octombrie 1373, cunoscut istoriografiei naționale, dar receptat soft, fără a i se acorda considerația diplomatică necesară. În izvorul cu pricina este vorba de o dispoziție pe care Papa Grigore al XI-lea i-o dă unui dependent direct de-al său, cu calitatea de nunțiu-trimis apostolic în regatul

² „Cea de-a IV-a Cruciadă este primul exemplu de cruciadă condusă împotriva creștinilor. Această cruciadă, al cărei succes a purtat cu sine un fruct amar, a fost o falsă cruciadă nu din pricina originii și a structurii, cât pentru finalizarea ei și a adversarului luat la țintă... înprejurare că papa a recunoscut faptul împlinit a creat un precedent, iar de acum înainte războaiele împotriva creștinilor rebeli vor beneficia de privilegiile și beneficiile tipice pentru cruciada în Țara Sfântă”, Paul Rousset, *L'Ideologia crociata*, Jouvence, Roma, 2000, p. 30-31.

³ „În cazul cruciadelor împotriva ereticilor, schismaticilor, rebelilor și păgânilor deviația este gravă întrucât extinde câmpul de acțiune al cruciadei și îl modifică; adversarul nu mai este musulmanul, ci creștinul care s-a pus în afara obedienței datorate Bisericii Romane. Deviația e radicală, originea și sopolul cruciadei sunt uitate: pelerinajul în Țara Sfântă, eliberarea Ierusalimului, ajutorul dat creștinilor din Orientul Apropiat”, *ibidem*, p. 29.

⁴ „Ordinul teuton reprezintă exemplul unei deviații fundamentale, cu abandonul vocației originare a ospitalității, ca și a locului de proveniență, precum și pentru pronunțatul caracter politic”, *ibidem*, p. 30.

maghiar și cel polonez, ce acoperă și oficiul de canonic al bisericii episcopale din Agria, de a încasa censul și alte datorii fiscale pe care le datorează Bisericii Romane „episcopi, abați, convente și alte fețe bisericești și laice din Ungaria și Polonia”: „*Gregorius episcopus et cetera dilecto filio Petro Stephani canonico ecclesiae Agriensis apostolicae sedis nuncio salutem et cetera. Audivimus quod in regnis Ungariae et Poloniae et in partibus circumvicinis, ubi tu apostolic aesedis nuncius existis, sunt nonnulli episcopi, abbates, conventus, collegia et alii ecclesiarum et monasteriorum praelati, ecclesiasticae personae saeculares et regulares exemptae et non exemptae, necnon marchiones, duces et nobiles et aliae diversae personae, quae nobis et ecclesiae Romanae ex diversis causis census tam in pecunia quam in certis auri quantitibus ac summis singulis annis solvere tenentur, prout in regestris seu libris Romanae ecclesiae ac praedecessorum nostrorum Romanorum pontificum plenius continetur. Et primo in regno Ungariae in archiepiscopatu Strigoniensi hospitale sancti regis Stephani, quod Oboyn nuncupatur, unam unciam auri, monasterium sancti salvatoris de Scaleza duos romanatos, in episcopatu Wesprimiensi ecclesia sancti Stephani regis apud castrum Bellegrane unam marcā auri, quae est hospitale, monasterium Simigiense fertonem aut duas uncias auri in rigellis ad pondus Ungariae, **in episcopatu Transilvanensi nova domus Theutonicorum in Borza ultra montes nivium unam marcā auri**, in episcopatu Zagrabiensi ecclesia sanctae Mariae de Calidis aquis unum romanatum. Item in regno Poloniae in episcopatu Plocensi Wladislaus dux Poloniae debet singulis trienniis quatuor marcas auri ad pondus Poloniae, episcopus Pomesaniensis sive Caminensis debet singulis annis fertonem auri⁵.*

Între datornicii Bisericii Romane figurează, după cum citim, și „*in episcopatu Transilvaniensi, nova domus Theutonicorum in Borza ultra montes nivium unam marcham auri*”⁶. Privit așa, fără instrumente conexe, textul pare a fi o amintire tardivă a unor evenimente petrecute cu cel puțin 150 de ani în urmă, cărora Biserica Romană, custodele memoriei juridico-instituționale occidentale, le dă o nouă versiune, aparent benignă. Dacă însă privim instrumentele conexe, nu este deloc așa. Primul instrument conex la care trebuie să ne referim este *Liber Censuum*⁷. Documentul avea destinația unui registru de venituri censitare pe care Biserica Romană le ridica de pe proprietățile sale directe, fără alte medieri, proprietăți ale Sfântului Petru și ale Bisericii Romane. *Liber Censuum*, redactat în 1192 de către Cencius Camerarius (părerile converg asupra coincidenței dintre Cencius și Papa Honoriu al III-lea) „résume en effet, une série d'ouvrages destinés

⁵ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen im Siebenbürgen*, herausgegeben Franz Zimmermann und Carl Werner, Vol. II, Georg Müller, Sibiu, 1897, p. 410.

⁶ *Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania*, Vol. XIV, (1371-1375), București, Edit. Academiei Române, 2002, p. 422. Din păcate varianta românească a textului este abreviată în mod nefuncțional și nu redă calitatea documentului și funcționalitatea integrală a acestuia.

⁷ Paul Fabre, *Étude sur le Liber Censuum de l'Église romaine*, Paris, E. Thorin, 1892, Bibliothèque des Écoles français d'Athènes et de Rome, fasc. 62 (infra: Paul Fabre, *Liber Censuum...*); Thérèse Montecchi Palazzi, *Cencius Camerarius et la formation du „Liber Censuum” de 1192*, „Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge, Temps modernes”, Roma, 1984, p. 49-93.

à illustrer une nouvelle conception de la papauté apparue un siècle plus tôt, et donne une idée concrète des prerogatives du Saint-Siège et des ses droits historiques, à partir de la splendeur de son passé et de la série ininterrompue des pontifes depuis l'apôtre Pierre”⁸.

Liber Censuum, redactat în versiunea primară la 1192, are trei părți, alcătuite din 18 registre. Prima parte, care ne interesează în mod direct aici, este un tabel general care regroupează pe diocenze întreaga *Christianitas*. Sub numele fiecărei diocenze figurează așezămintele, comunitățile sau locurile fortificate recunoscute ca proprietate a Bisericii și care-i varsă un cens anual definit printr-un act juridic înscris în registru. Originalul redactat de Cencio Savelli a fost identificat de Paul Fabre, sub forma manuscrisului de la Biblioteca Apostolica Vaticana, *Vat. lat. 8486*⁹. În timpul pontificatului lui Cencio Savelli – posibil Honoriu al III-lea, celor 18 registre le-au fost atașate alte 5. Până la sfârșitul secolului al XIII-lea lui *Liber Censuum* i-au mai fost adăugate alte 15 registre ce conțineau noile achiziții ale Bisericii, precum și biografiile ale pontifilor. „«Liber Censuum» est-il devenu un des symboles du pouvoir pontifical. Il est significatif qu'en 1429, lorsque le legat du pape Martin V reçut l'abdication de Clément VIII, à la fin du Grand Schisme, les ambassadeurs du roi d'Aragon lui aient remis en signe de soumission complète une tiare et une copie du «Liber Censuum»“⁴. Să amintim că Marea Schismă a Occidentului s-a produs în succesiunea imediată a pontificatului lui Grigore al XI-lea și tocmai datorită acțiunilor acestora de la finalul pontificatului său. Or, ceea ce este rareori pomenit în istoriografia noastră atentă la acțiunile unui rege maghiar, Andrei al II-lea, destul de ponosit în epocă, este mențiunea originală din *Liber Censuum*: „*nova domus Theutonicorum in Borza ultra montes nivium*”¹⁰. Dacă figurează în *Liber Censuum* nu există niciun dubiu asupra jurisdicției. Nu mai constituie o noutate faptul că Sfântul Scaun deține proprietăți directe în Transilvania, pe care regatul maghiar le deservește în calitate de braț secular, dar din punct de vedere juridic, nu are niciun drept asupra lor. Dispoziția lui Grigore al XI-lea dată lui Petru, trimis

⁸ Thérèse Boespflug vocea *Liber Censuum*, în *Dictionnaire historique de la papauté*, p. 1041.

⁹ Pentru a ne face o imagine despre *Liber Censuum* iată prologul scris de viitorul Honoriu al III-lea:

„*Incipit Liber censuum Romanae Ecclesie a Centio camerario compositus secundum antiquorum patrum regesta et memoralia diversa, anno incarnationis dominice MCXCII, pontificatus Celestini pape III anno II.*

Ecclesie censuum/opus, jam retroacto/tempore a quibusdam/aliis ordinatum, cur/reordinare opus fuerit et/necesse, ego Centius/quondam felicis recordatio/nis Clementis pape III, nunc vero domini Celestini pape III camerarius, Sancte Marie Majoris urbis canonicus, breviter et aperte respon/deo quod, cum felicis memorie Eugenius primo et Adrianus papa successor ipsius et quidam/alii deinde quedam memoralia semiplena,/tamen nec autentice scripta seu ordinata, in/scriptis de censibus redegissent, et poste/ri sive successores eorum per memoralia ipsa,/ que ecclesie vel monasteria, hospitalia seu do/mus helemosinarie quod ferme idem esse di/ gnoscitur –, que etiam civitates, castella/ville vel domus speciales, seu qui re/ges aut principes, in jus et proprietatem/beati Petri et sanctae Romane Ecclesie persistentes, /censuales esse vel quantum deberent persolvere/instrui plenarie non valerent, eadem Ro/mana Ecclesia detrimentum incurrebat non/ modicum et jacturam.” Textul în manuscrisul *Vat. Lat. 8486, folia 11 retro a și b.*

¹⁰ Paul Fabre, *Liber Censuum...*, fasc. II, p. 149

pontifical în regatul maghiar și cel polonez, este o confirmare că Biserica Romană își revendică dreptul de proprietară și solicită sumele necesare pentru, în primul rând, a menține simbolic lumânările aprinse la mormântul apostolului Petru, care este proprietarul de drept al Țării Bârsei, în al doilea rând, pentru alte nevoi de natură economică. Biserica Romană nu uită niciodată drepturile pe care le are, cu atât mai mult drepturile patrimoniale pe care le deținea în contextul vastei fiscalizări a Creștinătății în timpul exilului avignonez. Se pune întrebarea: este îndreptățită (justificată) dorința Pontifului roman? Într-un context în care regatul maghiar are o situație de dublă dependență instituțională față de Sfântul Scaun¹¹, solicitarea este absolut normală. Revendicări de tipul celei făcute de Grigore al XI-lea se întâlnesc, nu foarte des, dar nici rar de tot și privesc fie proprietatea Sfântului Scaun gestionată de teutoni, fie alte proprietăți ale Bisericii Romane de tipul „episcopi, abați, convente și alte fețe bisericești și laice din Ungaria și Polonia” care au raporturi directe cu Sfântul Scaun.

Nu putem să nu remarcăm cum anume în același document în care sunt solicitate restanțele fiscale pentru proprietatea teutonilor din Transilvania apare censul datorat de ducele Vladislav al Poloniei, practic regele Vladislav cel Scurt al Poloniei care reușit să se impună ca rege cu sprijinul lui Bonifaciu al VIII-lea și apoi a lui Ioan al XXII-lea. Acesta, în semn de obediență față de Sfântul Scaun, se obligă la plata censului¹². Interesant pentru modul de a acționa *super partes* al Sfântului Scaun este că Vladislav a fost sprijinit de episcopii Romei în dauna pretențiilor ordinului de monahi-cavaleri teutoni. Acest exemplu ne ajută să înțelegem modul de a acționa al Scaunului Apostolic pentru a tutela și domina *Christianitas*.

Rămâne întrebarea: de ce reactivează Grigore al XI-lea un episod care a fost aparent epuizat în succesiunea anului 1225? De ce se caută din nou în arhiva Bisericii Romane și se evidențiază în *Liber Censuum* o datorie a cărei vechime are aproape un veac și jumătate? Pentru a răspunde la aceste întrebări trebuie să apelăm la un alt instrument conex și care privește particularitatea pontificatului lui

¹¹ Regatul maghiar are în secolele XI-XIII o dependență arpadiană în raport cu Sfântul Scaun, ceea ce a determinat și cea de-a doua dependență, cea angevină, care este calificată prin raportul de vasalitate pe care dinastia de Anjou îl are față de Scaunul Apostolic de la încredințarea regatului Siciliei de papa Clement al IV-lea în 1266 lui Carol d'Anjou, fratele regelui francez Ludovic al IX-lea.

¹² Istoricii polonezi, spre deosebire de cei maghiari, au onestitatea să recunoască dependența față de Sfântul Scaun: „De même, si l'on peut ajouter foi à une tradition attestée seulement au XIVe siècle, l'envoi par Mieszko d'une boucle des cheveux de son fils Boleslas, âgé de 7 ans, a pu contribuer à la réception officielle du père et du fils **sub beati Pétri et sedis apostolicae protectione**. Une telle réception eut lieu sans nul doute en tout cas lors de l'offrande par ce même roi, sa seconde épouse Ota et ses deux fils Mieszko et Lambert, d'une Pologne dont les limites, décrites en détail, correspondent à peu près aux actuelles frontières; il faut cependant noter que seul le document polonais de cette donation a été conservé. C'est à partir de cette date que les princes polonais ont été considérés par le Saint-Siège comme **immediate subiecti sedi apostolicae** et que les populations polonaises lui ont versé le **denarius sancti Pétri**, en polonais «swietopietrze».” Irena Sulkowska-Kuras, Slanislav Kuras, Bulles expédiées et bulles enregistrées : l'exemple de la Pologne (1198-1304), „Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age, Temps modernes”, tome 93, nr.1, Roma, 1981, p. 172.

Grigore al XI-lea, inițiativele lui publice și politice și raportarea la proprietățile Bisericii Romane din secolele precedente.

În urmă cu mai mult de patru decenii, istoricul francez Jean Glénisson a publicat un remarcabil studiu, cvasiignorată de istoriografia română, intitulat *L'enquête pontificale de 1373 sur les possessions des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem*¹³, referitor la o scrisoare circulară pe care Grigore al XI-lea a adresat-o fiecărui episcop din Biserica Romană în care dispunea ca în toate diecezele din cuprinsul *Christianitas* să se facă un inventar-anchetă al bunurilor deținute de Ordinul iohanit.

Era a doua întreprindere de acest gen în secolul al XIV-lea, prima fiind ordonată de papa Benedict al XII-lea în 1338¹⁴. Scrisoarea, trimisă la 10 februarie 1373, de o precizie singulară, rod al interferenței active a Camerei apostolice¹⁵ conținea intenția Pontifului roman de a proceda la reforma unuia dintre marile ordine de monahi-cavaleri, cel al ospitalierilor Sfântului Ioan de Ierusalim. Circulara a fost distribuită prin intermediul trimișilor papali (*nuntii*), iar episcopii aveau un interval de o lună pentru a răspunde¹⁶. Bineînțeles, mulți nu au respectat acest interval atât de strict. Hotărât să raționalizeze gestiunea ordinului iohanit, Grigore al XI-lea a decis să îndepărteze din structura acestei instituții pe cei care nu aveau consacrația clericală, iar în privința proprietăților funciare era hotărât să-i ferească pe iohași să mai interfereze direct cu gestiunea acestora, insistând pe încredințarea acestora unor „fermieri” care ar fi administrat bunurile și ar fi plătit redevențe, monahii-cavaleri având astfel ocazia de a se dedica strict activităților ospitaliere și militare. Era indicat ca episcopii să realizeze această dare de seamă în fața unui notar – *in publicam formam* –, iar sumele care trebuiau să fie înscrise în document să fie convertite în două monede, francul sau florinul de aur.

Fapt este că la această solicitare a Scaunului Apostolic, între aprilie 1373 și aprilie 1374 au răspuns un mare număr de episcopi, semn al rețelei capilare pe care Biserica Romană o avea în *Christianitas*, iar un număr mare de răspunsuri, 88, se păstrau în anii în care scria Jean Glénisson la Archivio Segreto Vaticano, în fondurile *Instrumenta miscellanea, Collectorie*, și în cele de la Castel Sant-Angelo

¹³ „Bibliothèque de l'École des chartes”, 1971, tome 129, p. 83-111.

¹⁴ Damien Carraz, *Les enquêtes générales de la papauté sur l'ordre de l'Hôpital (1338 et 1373). Analyse comparée dans le prieuré de Provence*, în *Quand gouverner c'est enquêter. Les pratiques politiques de l'enquête princière (Occident, XIIIe-XIVe siècles)*, Actes du colloque international d'Aix-en-Provence et Marseille, 19-21 mars 2009, Paris, De Boccard (collection „Romanité et modernité du droit”), 2010, pp. 508.

¹⁵ Erau solicitate următoarele informații: lista stabilimentelor iohane din fiecare dieceză; numele de botez, eventualul nume de familie și vârsta celor trei categorii ale ordinului: comandorii, preoții și alți clerici, cavalerii; bilanțul anual detaliat al veniturilor diferitelor stabilimente; sarcinile financiare ale acestor stabilimente; cuantumul sumei care ar putea fi solicitată „fermierilor” care ar prelua sarcinile economice ale stabilimentelor în condițiile în care ar fi îndepărtați toți cei care în ordin nu aveau consacrația clericală. *Ibidem*, p. 84.

¹⁶ *Lettres de Grégoire XI (1371-1378)*, par C. Tihon, 2, Institut Historique Belge de Rome, Bruxelles-Rome, 1962, nr. 1993; *Lettres secrètes et curiales du pape Grégoire XI (1370-1378) intéressantes les pays autres que la France*, par G. Mollat, De Boccard, Paris, 1962-1965, nr. 1453.

dar și la Biblioteca Națională și Arhivele Naționale din Paris¹⁷. Dintre răspunsurile conservate, 50 erau din diocesele situate pe teritoriul actualei Franțe, 31 din diocesele Italiei actuale, două răspunsuri din diocesele Belgiei de azi, două ale spațiului german actual și câte un răspuns dintr-o diocază spaniolă, dintr-o diocază elvețiană și dintr-o diocază cehă, cea de Praga¹⁸. Răspunsurile au venit în general fragmentate și fracționate, pentru că proprietățile exempte ale ioașiilor nu respectau frontierele diocazane, iar comanderiile aveau o puternică autonomie între ele și erau independente față de autoritatea diocazană. Important însă pentru exegeza noastră și pentru subiectul legat de pământurile proprietate ale Bisericii Romane este faptul că nu numai episcopii au fost destinatarii acestei scrisori circulare, ci și figurile temporale care nu erau clerici, dar gestionau proprietățile menționate: Pietro Gomez Barroso, *rector in temporalibus* al Mărcii de Ancona¹⁹, și Gerard de Puy, *rector et gubernator generalis* al Romei, al Patrimoniului Sfântului Petru în Tuscia, în Ducatul de Spoleto, în Campagna, în *Maritima*, în Perugia *et nonnullarum aliarum civitatum et terrarum Romane Ecclesie in Italia*²⁰.

Ordinul ioașit nu era singurul vizat de o tentativă de raționalizare și reorganizare. În perioada 1373-1375 una dintre preocupările esențiale ale lui Grigore al XI-lea a fost și redresarea Ordinului frațiilor predicatori²¹.

Așadar și ioașii și dominicanii intrau în același program de reorganizare dorit de ultimul episcop al Romei rezident la Avignon. Care era de fapt intenția lui Grigore al IX-lea? Pontiful roman pregătea un efort financiar menit să susțină o întreprindere militară cu scop tardiv cruciat. De la debutul pontificatului său Grigore al IX-lea a reluat proiectul predecesorilor săi, acela al unui răspuns militar gestionat de Roma la avansul turcilor în Balcani. După ce papa Urban al V-lea s-a lăsat convins de regele Petru I Lusignan al Ciprului să cheme la cruciadă în aprilie 1364, efort militar eșuat după o incursiune asupra Alexandriei în 1365 și a unei expediții a lui Amedeo de Savoia ce viza Gallipoli, eșuată și ea, Grigore al IX-lea, imediat după alegerea ca episcop al Romei în exil la sfârșitul lui 1370, emite o primă bulă de convocare a cruciadei în 1371. Cruciaza era în mod intim legată de proiectul revenirii Sfântului Scaun la Roma²². Deși emisă

¹⁷ Au fost reperate între timp rezultate arhivistice pentru diocaza de Forli la Archivio Segreto Vaticano și mai există unele evidente tot la ASV în codicele miscellaneu *Ottoboniano latino* 2520. Francesco Tommasi, Anthony Lutrell, *Gli ospedalieri di Rodi e l'inchiesta pontificia nella Diocesi di Forli (1373)*, în „Mediterranea – Ricerche storiche”, dicembre 2012, p. 563-564.

¹⁸ *Ibidem*, p. 85.

¹⁹ G. Avarucci, *L'inchiesta papale del 1373 sull'Ordine Gerosolimitano: il processo verbale della precettoria di Fermo*, în *Istituzioni e società nelle Marche (secc. XIV-XV)*, Deputazione di Storia Patria per le Marche, Ancona, 2000, p. 462-463.

²⁰ M. Casini Bruni, *Lettere di Gerardo du Puy al Comune di Orvieto (1373-1375)*, Università degli Studi, Perugia, 1970, nr. 39, p. 104.

²¹ Jean Glénisson, *op.cit.*, p. 90.

²² „Il rapporto fra ritorno a Roma e crociata era vivo ed evidente: la stessa esegesi biblica lo imponeva, nel momento stesso in cui indicava, nell'una come nell'altra cosa, il segno della liberazione della Chiesa dai suoi mali morali e, in ciascun credente, dell'anima dal peccato. In exitu Israel de Aegypto: dall'Egitto (o dalla Babilonia, se si preferisce: Babilonia era, per gli uomini del Trecento, il Cairo) di Avignone alla Terra Promissionis d'una Roma riconsacrata; dall'Egitto d'una Cristianità che aveva perduto, peccatis exigentibus, Gerusalemme, alla Terra Promissionis della riconquista”. Franco Cardini, *Studi sulla storia e sull'idea di crociata*, Jouvence, Roma, 1993, p. 426.

bula de cruciadă, chestiunile intestinale (incidente izbucnite în Cipru între venețieni, genovezi, ioași și greci) au descurajat orice mișcare concretă. Grigore al XI-lea, nu a abandonat însă proiectul și, în iunie 1372, ca răspuns la o scrisoare-raport pe care marele maestru al Ospitalierilor Raymond Bérenger i-o trimisese Papei pentru a-l avertiza cu privire la consecințele avansării turcilor în Balcani²³, a devenit mai hotărât în susținerea unui efort militar cruciat. Circumstanța care agravase situația era victoria pe care turcii o obținuseră împotriva sârbilor la Cernomen, pe râul Marița în 26 septembrie 1371. Pontiful roman a menținut anunțul acelui *passagium generale*²⁴ din 1371, ce va fi reiterat la 1 iulie 1375²⁵. Așa cum era de așteptat, Ordinul ioașit era nucleul efortului cruciat, în septembrie 1376 fiind ales și noul Mare Maestru Juan Fernández de Heredia²⁶. Efortul cruciat va mai aștepta însă, în condițiile declanșării războiului din Chioggia, a redeschiderii ostilităților franco-engeleze și, mai ales, a debutului Schismei occidentale.

După cum se poate constata, nevoile bănești îl determină pe Grigore al XI-lea să ceară Camerei Apostolice să evedențieze de unde puteau fi solicitate contribuții financiare care să susțină proiectele pontificale cu finalitate cruciată. În acest sens citim solicitarea adresată collectorului pontifical din regatul maghiar, de a ridica censul datorat pentru Țara Bârsei. Că nu e o ficțiune juridică, că Sfântul Scaun nu renunță la bunurile sale, deși istoriografia maghiară și cea română ignoră faptul ca și cum ar fi fost tranșat la 1225-1226, este reiterat de mai multe ori pe parcursul secolului al XIII-lea, dar și în secolul al XIV-lea. Astfel, în circumstanța de maximă slăbire a apartenenței regatului maghiar la *Christianitas* în vremea domniei lui Ladislau al IV-lea Cumanul, legatul apostolic Filip de Fermo confirmă, la 28 decembrie 1278 la Viena, ca fiind adevărate și legitime toate documentele aflate strânse cu grijă într-un dosar prin care se revendică proprietatea Țării Bârsei ca aparținând Bisericii Romane²⁷. Tot într-un

²³ A.-M. Legras, *L'enquête pontificale de 1373 sur l'Ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem*, 1: *L'enquête dans le prieuré de France*, CNRS, Paris, 1987, pp. 63-64.

²⁴ Așa se numea în epocă ceea ce numim noi prin convenție cruciadă. *Passagium, iter, crux* sunt denumirile cele mai uzuale.

²⁵ Franco Cardini, *In Terrasanta. Pellegrini italiani tra Medioevo e prima età moderna*, Il Mulino, Bologna, 2002. p. 98.

²⁶ Franco Cardini, *Studi sulla...*, p. 426.

²⁷ „Universis praesentes literas inspecturis Phylippus miseracione divina Firmanus episcopus, apostolicae sedis legatus salutem in domino. Tenorem cuiusdam scripturae, sicut in quodam quaterno continuo perspeximus, sic de verbo ad verbum fecimus praesentibus annotari. Qui talis est. (*urmează documentul de danie al regelui Andrei al II-lea din 1211*) Hoc est privilegium donationis terrae de Borza. (*urmează documentul regelui maghiar Andrei al II-lea, privilegiu de scutire a Țării Bârsei din 1212*) Aliud privilegium de libertate eiusdem terrae de Borza). Ita invenitur de verbo ad verbum in registro domini Gregorii papae anno quinto, capitulo LVIII. Qui haec supra scripta de verbo ad verbum sub sua bulla exemplata voluit favorabiliter confirmare. Item quod dominus papa recipit terram de Borza sub protectione sua. (*urmează documentul Papei Honorii al III-lea din 1224*) Ita invenitur in registro domini Honorii papae III anno VIII. Martinus. Post ablatam nobis terram Borzae scribit dominus papa saepe dictus regi Vngariae. (*urmează documentul papei Honorii al III-lea din 1225 după care vin cuvintele*) Ita invenitur de verbo ad verbum in registro domini Honorii papae III anno X. Martinus. Item literae apostolicae ad electum Penestrinum apostolicae sedis legatum super terra de Borza, (*în sfârșit urmează documentul papei Grigore al IX-lea din 1232 după care cuvintele*) Ita invenitur de verbo ad verbum in registro domini Gregorii papae IX anno VI capitulo CCLXXXII. Martinus. Huic igitur exemplo fecimus nostrum sigillum apponi. Data Wiennae, anno ab incarnatione domini millesimo ducesimo septuagesimo nono, quinto Kalendas Januarii.”

moment de nevoi financiare ale Bisericii Romane, la 1 martie 1331, papa Ioan al XXII-lea îi însărcinează pe nunții papali desemnați cu colecta beneficiilor și a dijmelor din regatul maghiar, să se ocupe și de o problemă stresantă a Bisericii Romane: censul datorat din circumscripția regatului ungar pentru proprietățile lui Petru, adică exclusivități patrimoniale, teritorii și oficii ale Bisericii Romane. Textul pontifical nu lasă loc dubiilor, enunță și enumeră toate circumscripțiile teritoriale, religioase sau temporale din cuprinsul teritorial menționat care trebuie să plătească censul, deci recunoașterea proprietății lui Petru asupra acestora. Spune Ioan al XXII-lea: „Deoarece unii prelați ai bisericilor și alți clerici mireni și călugări și unele biserici, mănăstiri și lăcașuri, capitluri, colegii și conventuri scutite și nescutite, precum și unii comiți, baroni și nobili și alți oameni dintr-o stare mai de jos și unele comunități sau universități²⁸ aflătoare în Ungaria, sunt datoare, după cum am aflat, să plătească în fiecare an censul nouă și Bisericii Romane, iar mulți dintre ei se zice că au încetat plata acestei dări din timpuri de mult trecute, de aceea dăm însărcinare și poruncă prin scrisoare apostolică chibzuinței voastre ca voi sau unul dintre voi, cercetând cele de mai sus cu grijă, pe scurt, de-a dreptul și fără înconjur, să vă îngrijiți a cere, strânge și primi în întregime, în numele nostru și al pomenitei Biserici, darea aceasta, de la toți și de la fiecare, din cei ce sunt datori să o plătească din acel timp, de când au încetat plata, cât și în viitor, până când va fi voia Scaunului Apostolic, silindu-i pe ei la aceasta, dacă va fi nevoie, prin puterea noastră fără drept de apel.”²⁹

Observăm că în mod repetat, în solicitările Sfântului Scaun, apare instituția censului. Chestiunea censului Bisericii Romane este extrem de puțin cunoscută în istoriografia românească, cu toate că documentele nu o trec sub tăcere³⁰. Semnificația censului este una juridico-teologică, dar și financiar patrimonială³¹. Desigur, nu putem compara cuantumul censului datorat de monahii-cavaleri teutoni, odată rezidenți în Transilvania, cu cantitatea censului plătit în alte zone (dar asta și deoarece este o instituție, ordinul de monahi-cavaleri teutoni, în directa dependență a Sfântului Scaun). Luăm doar un exemplu, relevant zicem noi, pentru că face parte din arhitectura inițială a puterii publice a Angevinilor din regatul maghiar: Carol de Anjou, atunci când a primit acceptul lui Clement al IV-lea de a deveni rege al Siciliei, s-a angajat, pentru a sublinia dependența regatului său față

²⁸ De tipul organizării saxonilor în Transilvania, sub umbrela protectoare a prepoziturii dependente direct de Sfântul Scaun prin medierea legatului născut, arhiepiscopul de Strigoni.

²⁹ *Documente privind istoria României. Veacul XIV. C. Transilvania, volumul III (1331-1340)*, Edit. Academiei R.P.R., București, 1954, p. 5-6.

³⁰ Istoriografia marxistă din blocul sovietic a eludat această chestiune juridică insistând pe censul tardiv medieval solicitat de autoritățile publice, în siajul procesului de concentrare a puterii în detrimentul seniorilor.

³¹ Între accepțiunile lui Du Cange privind censul perceput de Biserica Romană, întâlnim și cazul care ne interesează direct privind conventul-conventurile teutone din Țara Bârsei:

„Census Ecclesiae Romanæ,

Indicebantur etiam census annui persolvendi Monasteriis et Ecclesiis, in signum protectionis Sedis Apostolicæ : quæ juris S. Petri dicuntur fuisse, apud Hugonem Flaviniac. pag. 197. ex Epistola Gregorii VII. PP. ex qua patet ejusmodi census in Gallia exactos. Adde Bibl. Cluniac. pag. 274. Beslium in Comitib. Pictav. pag. 532. etc.” <http://ducange.enc.sorbonne.fr/census>

de Scaunul Apostolic, la plata anuală a unui cens de 8000 de uncii de aur, care trebuiau predate, în mod simbolic, în ziua sfinților apostoli Petru și Pavel³².

Unul dintre cei mai riguroși exegeți ai censului aparține grupului părinților Diplomaticii, Ludovico Antonio Muratori, care scrie, într-o epocă dinainte ca Diplomatica să fie afectată de morbul intervenționismului propagandistic, că: „Quando avveniva di poter levare dalle griffe di Pagani o Saraceni provincie tempo già soggette a Principi Cristiani, allora si sbracciavano a tal fine per quanto poteano i Romani Pontefici, e si collegavano per far guerra, ma colla condizione e col patto che que' Principi i quali restassero vincitori riconoscessero dipoi in feudo della Sede Apostolica le città ricuperate, e alla Camera Pontificia ne pagassero un censo annuale. Papa Gregorio VII, ch'egli nel MLXXIII scrisse a tutti i Principi, notificando loro, Regnum Hispaniae ab antiquo proprii juris Sancti Petri fuisse, et adhuc soli Apostolicae Sedi ex aequo pertinere. Perciò li sollecita acciocché si uniscano col Conte di Roccio, ch'era in procinto di andar contro i Pagani usurpatori di quella terra, il quale hanc concessionem ab Apostolica Sede obtinuit, ut partem illam, unde Paganos suo studio, et adjuncto aliorum auxilio expellere posset, sub conditione inter nos factae pactionis, ex parte Sancti Petri possideret. Così pure essendo riuscito al Conte di Barcellona di liberar nel MXC la città Tarraconese dalle mani de' Saraceni, ordinò ch'essa poi fosse tributaria o censuaria della Sede Apostolica”³³.

Se observă, fără urmă de dubiu, că censul este o instituție ce indică un raport juridic lipsit de echivoc, iar solicitarea din 1373 reiterează, încă o dată, că Sfântul Scaun nu a recunoscut „ablațiunea” pe care a practicat-o regele Andrei al II-lea în dauna teutonilor și că un rege dependent prin obligații juridice și publice față de Roma (cum era Andrei al II-lea) nu are legitimitatea de a confisca un bun ce aparține Scaunului Apostolic.

Un ultim aspect ce se cere menționat: nu există, din câte se știe până la acest moment, nicio referire, în documentația rămasă după marea anchetă ordonată în 1373 de Grigore al XI-lea, la casele ioanite din regatul maghiar. Nu s-au păstrat, nu e unicul caz, deci nu ne putem lega de circumstanța că ar fi la mijloc un fapt inedit. Totuși, nu putem să nu ne punem întrebarea, cum de pentru o proprietate efectivă a teutonilor, din care se știe că aceștia au fost alungați, există, în afara anchetei, solicitări ferme ale Scaunului Apostolic, iar pentru donația lui Bela al IV-lea făcută ioaniților, nu există, în ciuda unui interes direct, nicio referință? Nu se datorează oare faptului că donația făcută ioaniților, deși confirmată de Inocențiu al IV-lea, nu a devenit efectivă și nu a mai fost înregistrată în scriptele proprietăților Ordinului? Ar fi util ca partizanii prezenței ioanite în Țara Severinului să mediteze la aceste chestiuni, întrucât documentele Sfântului Scaun sunt mult mai riguroase juridic decât documentele duplicitate și adeseori evazive ale regilor maghiari arpadieni.

³² [http://www.treccani.it/enciclopedia/chinea_\(Enciclopedia-Italiana\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/chinea_(Enciclopedia-Italiana)/)

³³ Ludovico Antonio Muratori, *Dissertazione LXIX, Dei Censi e delle Rendite spettanti una volta alla Santa Chiesa Romana*, în *Dissertazioni sopra le antichità italiane*, Società tipografica dei classici italiani, Milano, 1837, vol. II.